

ÜÇ MÜFESSİR BİR TEFSİR

Dr. SÜLEYMAN ATEŞ

1- *Necmu'd-din Kübrâ, Ebu'l-cennâb Ahmed ibn'Ömer ibn Muhammed al-Hivakî* (540-618/1145-1221)

Zahid, takva sahibi, zâhir ve bâtın ilimlere vâkıf bir bilgindi. Henüz küçük yaşında medresede akranından üstün olduğundan kendisine "aṭ-Ṭâmmetu'l-Kubrâ" unvanı verilmiş, sonradan aṭ-Ṭâmmе kaldırılmış, al-Kubrâ kalmıştır. Çok yer dolaşan Necmu'd-din Kubrâ, birçok kimselerden feyz almıştır. Mekke'de Muhammed ibn Mübarek'ten, İskenderiye'de Ebu Tahir Selefi ve Ebu'd-Diya Bedru'd-din 'Abdullah al-Ḥaddâdî'den, İsfahan'da Ebu'l-Mekârim Ahmed ibn Muhammed al-Labbân ve Ebu Sa'îd Ḥalil ibn Bedr ar-Râzî'den, Neysabur'da Ebu'l-Ma'âlî al-Fârâvî'den ve daha birçok kimselerden hadis dinlemiş, büyük bir hadisçi, usul ve furu' u kendinde toplayan bir bilgin olmuştur. İmam Faḫri Razi kendisiyle görüşmüş ve faziletini itiraf etmiştir¹.

Şeyh İsmail al-Kasrî'den Nehrecuriye hırkasını ve teberrüken Şeyh Ebu Nasır 'Ammâr ibn Yasir'den Söhreverdîyye hırkasını giyen Necmu'd-din Kübrâ'ya tasavvufî riyazetlerinde çok şeyler açılmış, bu terakki sonunda o, mutasavvıfların lideri olmuş, her taraftan kendisine müritler akın etmiştir. Hattâ Celâleddin Rumi'nin babası Mevlâna Bahau'd-din Veled'in de onun müritlerinden olduğu hakkında bir irvayet vardır².

Şafii mezhebine bağlı olan Kubrâ, seyahatlerinden sonra Harizm'e yerleşti, çok saygı gördü, gariplerin barınağı oldu³. Şöhreti Cengiz'in de kulağına gitmişti. Cengiz orduları Harizm diyarını istilâya başladığı sırada Cengiz tarafından bu saygıdeğer zata bir imtiyaz verilmek istenmiş, ordularının teca-

1 Şezerât, V, 79; 'Aynu'l-Hayât önsözü, varak 1, Damad, No. 153.

2 Şezerât, V, 79; Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 171, dip Not: 21, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1966.

3 Sübkî, Tabakat, V. 11; Şezerât, V. 79-80.

vüzüne uğramaması için başına bir alâmet koyması, bu suretle hem kendisinin, hem de taraftarlarının kurtulacağı tavsiye edilmiş ise de dindaşlarının Cengiz askerleri tarafından zalimce öldürüldüklerini görüp duran Necmu'd-din Kubrâ, bu teklifi kabul etmemiş, Cengiz ordularının çekilip gitmesinden başka bir şeye razı olamayacağını söylemiş ve nihayet 618(1221) de harb meydanına atılarak birçok kahramanlıklar gösterdikten sonra şehid olmuştur¹.

Eserleri arasında Uşulu'l-‘Aşara, Risâlatu't-‘Turuk, Risâlatu'l-‘Hâ'ifi'l-Hâim min Lavmati'l-Lâim, Sirru'l-‘Hads, Tavâli‘u't-Tanvîr, ‘Aynu'l-‘Hayât fî Tafsîri'l-‘Kur’an, Favâtihi'l-Cemâl vs. vardır².

Tefsiri :

Necmu'd-din Kübra, on iki ciltlik bir tefsir yazmıştır³. Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi, 153 numarada kayıtlı bulunan ‘Aynu'l-‘Hayât adlı bir ciltlik hacimli tefsir, Necmu'd-din Kübrâ'ya atfedilir.

Çeşitli nüshalarda bu tefsirin başka adlar aldığını görüyoruz. Damad İbrahim'de ‘Aynu'l-‘Hayât iken Halet Efendi 18, Kılıç Ali 92, Murat Buharî 12, Hasan Hüsnü 37 numaradaki nüshalar Bahru'l-‘Haķaik adını almıştır. Bazı nüshalar da at-Ta'vilâtu'n-Nacmiyye adını taşır. Halet Efendi nüshasında birinci varakta Bahru'l-‘Haķaik-i Hz. Necmü'dîn ar-Râzî kuddise sirruhu's-sâmî derken hemen bunun altında hâzâ't-Tafsîru'l-musammâ bi‘Ayni'l-‘Hayât li‘Ş-Şayḫ al-‘Allâme, al-Muḫaḫḫiḫ... Necmu'd-din Kubrâ deniyor. Bundan anlaşılıyor ki nüshaların hepsi de aynı tefsirdir.

Meier, bu eser hakkında Der Islam dergisinin 24 üncü sayısında bir yazı yazmıştır. Bu yazıda şöyle diyor: “Kübra metninin sonunda verilen bilgiye göre Necmu'd-din Kubrâ, 51 nci surenin 17-18. âyetine kadar gelmiş orada vefat etmiştir. Dâye Va'n-nacmi (53 ncü sure)den başlayarak sonuna kadar bir ciltlik zeyl yazmıştır. 51 den 53 ncü sureye kadar olan boşluğu müteaddid kimseler yazdığından veya müstensihler elinde değişip insicamsızlık meydana geldiğinden ‘Alâu'd-Davla Simnâni tekrar 51 in 17 inci âyetinden başlayarak yeni bir zeyl yazmıştır. Kubrâ metni ve onun Dâye tarafından yapılan zeyli Bahru'l-‘Haķaik va'l-Ma‘ânî fî Tafsîri's-Sab‘i'l-Maşâni adını alır.”⁴

1 Aynı eserler; ‘Aynu'l-‘Hayât önsözü, varak 1; Ömer Nasuhi Bilmen, B. Tefsir Tarihi, V. 319-20.

2 Hadiyyatu'l-‘Ârifin, I. s. 90.

3 Şezerâtu'z-Zehab, V, s. 79.

4 Meier, Der Islam, yıl 1937, XXIV, 10-15.

Prof. Zehebî, bu eseri, at-Ta'vilâtu'n-Nacmiyye adı altında inceler, Necmu'd-din Kübrâ'dan hiç bahsetmez. Bu incelemesini, Kahire Dâru'l-Kutub al-Amîriyya, 26 numarada bulunan 5 ciltlik yazma nüshaya dayandırmıştır. 51 inci Surenin 17-18 inci ayetlerine kadar Necmu'd-din Dâye'nin yazdığını, sonunu da Simnânî'nin tamamladığını söylüyor¹. Ömer Nasuhi Bilmen ise Te'vilât-i Necmiyye'yi Nucmu'd-din Kübrâ'ya mal ediyor².

Bizim kanaatimiz odur ki Necmu'd-din Kübrâ'nın yazdığına işaret edilen 12 ciltlik tefsir mevcut değildir. Damad İbrahim Paşa 153 numaradaki nüsha, Kübrâ'nın 'Aynu'l-Hayat adlı tefsiri diye gösterilir. Müstensih, birinci varakta Kübrâ'nın biografisini, tefsiri tamamlyamadığını, kendi yazdığı tefsirin 9 cilt olduğunu, talebelerinden birinin bir ciltlik zeyl yazdığını, bu tilmizin Necmu'd-din Daye olduğunu söylüyor³. Bir kere kaynaklar, Kübrâ' tefsirinin 12 cilt olduğunu söylüyorlar⁴. Halbuki bu tefsir dokuz cilttir. Demek ki Kübrâ'nın değildir. Sonra aynı nüshada Zariyat Suresinin 18 inci ayetinden sonra « انتهى المصنف الى هنا وتوفى رحمه الله تعالى وكله نجم الدين دايه » Musannif buraya gelip vefat etti, Necmu'd-din Dâye tamamladı” denilirken birkaç satır sonra Zeylin mukaddimesinde yazarın 'Alâu'd-Devle Simnânî olduğu anlatılıyor: « قال الشيخ العالم القطب مظهر الحق ... أبوالمكارم أحمد بن محمد بن أحمد البيا بانكي المعروف بعلاء الدولة السمناني » Bu zeyl, Hayri Abdullah Efendi (Süleymaniye)de 'Alâu'd-Devle'nin müstakil bulunan Necmu'l-Kur'an ve Te'vilât-i Necmiyye adlarıyla anılan eserinin aynı olduğu gibi yine Kübrâ tefsirinin Hacı Mahmud Efendi 233 numaralı nüshadaki zeylin de aynıdır. O nüshada zeylin, Simmânî tarafından yapıldığı söylenmektedir: “Musannif buraya geldi, vefat etti. Sonunu şeyhin tilmizi 'Alâu'd-Devle tamamladı. Allah her ikisine ve hepimize rahmet etsin”.

Süleymaniye Kütüphanesi kısımlarına ait kataloglarda 'Aynu'l-Hayât Kübrâ'ya, Bahru'l-Haḫâik Daye'ye atfedilir. Halbuki 'Aynu'l-Hayât, Bahru'l-Haḫâik'in bir özetidir. Bahru'l-Haḫâik'te hem zahir, hem batın mana üzerinde durulur. 'Aynu'l-Hayât'ta zahir manalar ayıklanmış, yalnız batın manalar kalmıştır. Eser aynı eserdir. Sonra aynı eser bazı yerde 'Aynu'l-Hayât, bazı yerde Bahru'l-Haḫâik diye gösterilmiş, birbirine karıştırılmıştır.

Bahru'l-Haḫâik'in, Necmu'd-din Daye'ye aid olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü Selim Ağa'daki nüshada tefsirin Dâye'ye aid olduğu tasrih edil-

1 Zehebî, at-Tafsir va'l-Mufasssirin, III. 59-65.

2 Ömer Nasuhi Bilmem, B. Tefsir Tarihi, IV. 319-20.

3 Bkz. 'Aynu'l-Hayât, I. varak.

4 Şezerât, V. 79.

miştir. Murat Buharî'deki nüshanın birinci varakında da Tafsiru Necmi'd-din Dâye al-Musammâ bi Hâkaik'l-Hâkaik deniyor. Yarım olan bu nüsha, En'am suresine kadardır. Kılıç Ali nüshasında Tafsiru Hâkaik'l-Hâkaik li Dâye cümlesi vardır. Büyük boy 567 varak olan bu nüsha, öteki nüshaları tutar.

Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi No. 37 de bu eserin çok önemli bir nüshası mevcuttur. Öteki nüshaların aynı olan bu nüsha, Abdü'l-Melik ibn Muhammed ibn Muzaffer tarafından 647 tarihinde müellifin kendi el yazması nüshadan istinsah edilip başından sonuna kadar müellife okunmuştur. Hangi meclislerde ve kimlerin, nereden nereye kadar şeyhten dinledikleri yazılan bu nüsha sonunda sema'nın sıhhatine dair müellifin kendi el yazısı ile şu icazeti vardır: « صح السماع و النقل حرره الفقير ابوبكر محمد بن شاهوار الاسدى : الرازى فى سابع عشر المحرم سنة خمسين و ستمائة Ebubekr Muhammed ibn Şāhāvār al-Asadī ar-Rāzī, 650 yılı Muharrem'in 17 inci günü yazdı”.

Bu nüshadan anlıyoruz ki Dâye tefsirinin adı Bahru'l-Hâkaik va'l-Ma'ânî fi Tefsiri'l-Ḳur'ani va's-Sab'î'l-Mašanî'dir. 332 varak olan nüsha, kahve rengi bir nesihle yazılmıştır.

الاول من كتاب بحر الحقائق و المعانى فى تفسير القرآن و السبع المثانى تأليف الشيخ العالم الربانى نجم الدين ابى بكر الرازى صاحب المرصاد رحمة الله عليه

تم تفسير الجزء الاول و الثانى من كتاب بحر الحقائق و المعانى فى تفسير السبع المثانى . وقع الفراغ من كتاب انتساخه فى يوم الا ربعا حادى ربيع الاول لسنة سبع واربعين و ستمائة بمدينة تستر على يد العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى و غفرانه عبد الملك بن محمد مظفر الطا ... التسترى والحمد لله رب العالمين

İfadeden anlaşıldığına göre müstensih eseri 647(1249)de yazıp bitirmiş, 647-50 arasında müellife okumuş ve 650 de müelliften icazet almıştır.

Müfessirimiz, tefsirin mukaddimesinde seyahatlerinden bahsetmekte ve en çok istifade ettiği dört şeyhini saymaktadır. Bu dört şeyhten ikincisi olarak gösterdiği Kübrâ'dan şöyle bahsediyor: والشيخ النوراني و الشيخ العالم الربانى و الشيخ شيبخى و شيخى شيبخى مقتدى العالم بالحق حجة الله على الخلق ابوالجناب احمد بن عمر بن محمد بن عبد الله الخيوى الملقب بالنجم الكبرى قدس الله روحه واكثر فتوحه . كان شيخى فى الصحبة والسماع و الرواية استشهد فى خوارزم فى الوقعة التاتارية فى شهور سنة سبع او ثمان عشرة و ستمائة : İkincisi rabbânî imam, nurlu şeyh, şeyhim ve şeyhimin şeyhi, âlemi Hakk'a götüren lider, Allah'ın yaratıklarına hücceti, Ebu'l-Cennâb Ahmed ibn 'Omar

ibn Muḥammed ibn ‘Abdillah al-Ḥivaḳî al-Mulaḳḳab bi’n-Nacmi’l-Kübrâ Allah ruhunu takdis etsin, manevî futuhatını çoğaltsın. Sohpette, sema’da ve rivayette şeyhim idi. 617 veya 618 yılı aylarında Tatar vakasında Harizm’de şehidoldu.”¹

Açıkça görülüyor ki tefsir Dâye’nindir, Necmu’d-din Kübrâ’nın değildir. Dâye kendinden önce bu manada tefsir yazanlara işaret etmiştir. Kübrâ’dan hiç bahsetmediğine göre demek ki onun böyle bir tefsiri yoktur. Olsaydı muhakkak hocasının bu tefsirinden bahsetmeyi ihmal etmezdi.

Dâye, tefsirin 10. varakında : “وسميته بحر الحقائق والمعاني في تفسير السبع المثاني” cümlesiyle tefsirinin adını koymuştur. O halde bu tefsirin asıl müellifi olan Dâye’den ve onun metodundan bahsetmemiz gerekecektir.

2- Necmu’d-din Dâye, Ebubekr ibn ‘Abdillah ibn Muḥammed ibn Şâhâvâr al-Asadî ar-Râzî (654/1256):

Dâye lakabıyla anılan müfessirimiz, Necmu’d-din Kübrâ’nın mürididir. Necmu’d-din Kübrâ, onun terbiyesini şeyh Mecdu’d-din’e havale eylemiştir. Tefsirinin önsözü, hayatı hakkında bize ışık tutmaktadır:

Müfessirimiz bu önsözünde, 599 da Rey’den sefere çıktığını, Şam’a, Mısır’a, Hicaz’a, Medine’ye gittiğini; oradan Irak’a, Horasan’a geçtiğini, Harizm’de yıllarca kaldığını, tekrar Irak’a dönüp Irak memleketlerini dolaştığını, Azerbeycan’a geçip oraları gezdiğini, hadis ve tefsir dinlemek için tekrar Horasan’a geldiğini ve Horasan’da senelerce kaldığını, sonra Irak’a gittiğini, oradan Hicaz’a gidip döndüğünü, mel’un tatarların 617 saldırılarına kadar Irak’ta kaldığını, bu saldırı üzerine Irak’tan Erbil, Musul ve Diyarbakır’a geçtiğini, Rum memleketlerini gezip bir müddet kaldığını² yazar. Anadolu’da Konya’ya uğramış, Sadru’d-din Konevi ve Celâlu’d-din Rumî ile görüşmüştür. Rivayete göre üçü bir mecliste bulunduğu sırada namaz vakti gelmiş, Konevi ve Celâlu’d-din Rumî imamlığa Dâye’yi geçirmişler. Necmu’d-din Dâye, her iki rek’atte de “قل يا أيها الكافرون” suresini okumuş. Namazdan sonra Mevlâna Celâlu’d-din, şaka olarak Sadru’d-din’e: “Zahîr budur ki birini sizin için birini bizim için okudu” demiştir.

1 Baḫru’l-Ḥaḳaîk, varak 4a-b, Hasan Hüsnü Paşa, No. 37.

2 Aynı eser, varak 3a, 4b.

Necmu'd-Dâye, daha sonra Kayseri'ye gelip Mirşadu'l-İbad mina'l-Mebbe'i ilâ'l-Ma'âd' adlı eserinin telifine başlamış ve bunu 627(1229)de Sivas'ta tamamlamıştır.

Anadolu'dan tekrar Azerbaycan'a geçmiş, oraları dolaşmış, garip olaylara şahid olmuş, Tiflis'in fethini müteakip Tiflis'e gelmiş, Arrân, Azerbaycan, Irak, Fars, Huzistan ve öteki Arap ve acem şehirlerini dolaşmış, buralarda zamanının önderi olan birçok rasih bilginlerle görüşüp onlardan istifade etmiştir. En çok faydalandığı dört bilgin vardır ki bulardan birincisi Mecdî lakabıyla şöhret bulan Şeref ibnu'l-Muayyad ibn Ebî'l-Feth al-Bağdâdî; ikincisi Necmu'd-din Kubrâ; üçüncüsü Şihabu'd-din Ebu Hafs 'Omar as-Söhreverdî'dir. Bu zat, Dâye'nin, hırka giyip icazet aldığı şeyhidir, onun terbiyesinde yetişmiştir². Bunlardan başka daha beşyüz kişiden istifade etmiştir².

Dâye 654 de vefat etmiştir. Vefat ettiği yer iyi bilinmiyor. Bağdad'da bir kabristan kendisine nisbet edilir ama bu kesin değildir³.

Dâye'nin Menârâtü's-Sâirin, Risâlatu'l-Âşık va'l-Ma'şuk, Sulûku Arbâbi'n-Ni'am, Siracu'l-İkûlûb, Hâsratu'l-Mulûk, Tuhfatu'l-Habîb gibi eserleri vardır⁴.

a) Tefsirdeki metodu ve görüşleri :

Dâye, Bahru'l-Hâkâik va'l-Ma'ânî'nin mukaddimesinde bazı manalara işaret eder ve der ki : فافهم جداً واغتنم فان هذه المعاني والحقائق درر يتيمة عديمة فا فهم جيداً و اغتنم فان هذه المعاني والحقائق درر يتيمة عديمة : İyi anla ve bunu ganimet bil. Zira bu manalar ve hakikatler eşi bulunmaz incilerdir. Bunları kırk senelik dalgıçlık ile Kur'an denizinden çıkardım."

Müfessir, Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in ahlâkı olduğunu; şimdiye kadar bütün ince manaları ihtiva eden bir kitap yazılmadığını; ancak Sülemî'nin Hâkâik adlı tefsirinin bulunduğunu; bunun da her surenin bazı âyetlerine dair rasih bilginlerin tefsirlerinden ibaret olduğunu; Kuşeyrî'nin özet bir kitap telif ettiğini; Gazzalî'nin de İhya'da bu anlamdan bir parça zikrettiğini; bu

1 Bu eserin bir nüshası As. 2065/9 da vardır. Bu eser, Karahisar'lı Kasım ibn Muhammed tarafından 825 (1421-22) de Sultan Murat II adına İrşadu'l-Murid ilâ'l-Murad adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

2 Bahru'l-Hâkâik, Mukaddime, varak 3a-4b.

3 Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s. 173; Nefehâtü'l-Üsn tercemesi, s. 421-22.

4 'Omar Rıdâ Kahhale, Mu'cemu'l-Muellifin VI, 122, Dmaşk, 1378/1958.

tefsircilerin çoğunun al-Hâris ibn Esed al-Muḥāsibî ve Ebu Ṭalip al-Mekkî'nin kitaplarından naklettiklerini; fakat bunların çok muhtasar olduğunu yazar¹.

Müfessire göre nakle dayanan tefsirin erbabı olduğu gibi hakikatler tefsirinin de erbabı vardır, bu herkese açılmaz. Göremiyenler bunu inkâr ederler. Çünkü onları mal ve mülk sevgisi kaplamıştır: “Ben de öyle idim. Nihayet Allah bana hidayet etti de Harizm’de al-Mac̄d al-Bağdâdî lakabıyla anılan Ebu Sa‘id Şeref ibnu’l-Mu‘ayyad’ın huzuruna çıktım. Beni sıkı bir imtihandan sonra kabul etti. Zikir telkin edip beni erba‘inlere soktu. Mücahedeye devam ettim. Nihayet müşahedeler semeresini verdi. Gayb rüzgârı esti, bulutlar gitti, gök açıldı, perdeler kalktı, kalb aynası karanlık nefis karşısından uzaklaştı, bir tarafı ruh semasına düştü, tanrılık nurunun yıldızını gördü, “*Bu benim Rabbim*” dedi. Sonra kalb aynası ruh nurunun karşısına geldi, ayı parlak gördü, fecri sadık oldu, mutluluk güneşi kulluk göğünden göründü, güneşi daha parlak gördü. Onun ışığı, kalb nurunun aksi vasıtasıyla arzıyyet ile nitelenmiş bulunan karanlık nefis üzerine düştü, “*Arz rabbının nuriyle aydınlandı*”² ve makam, “*Allah göklerin ve yerin nurudur*”³ sırrından alınan tanrılık nurlariyle aydınlandı. Sonra hüviyet kapısı açıldı...”⁴

Müfessir, bu önsözde zâhir ve bâtın hakkında bulunan çeşitli görüşleri sıraladıktan sonra tefsir ve tevil arasındaki farka temas eder ve der ki: “Gayem, bu kitabın tefsir ve tevilde tam; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerini içeren; okuyucuyu öncekilerin ve sonrakilerin tasniflerine muhtaç bırakmıyan bir eser olmasıdır. Çünkü ben tefsir imamlarının tefsirlerinde zikrettikleri şeylerin büyük bir kısmını bu esere aldım. Özellikle bu bapta önder, Kur’an ilimlerinde bir deniz olan Ebu İshak Ahmed ibn Muhammed ibn İbrahim aş-Şa‘lebî’nin tefsirindeki bilgileri aldım...”⁵. İfadeden anlaşıldığı gibi bu tefsirin asıl kaynağı, Şa‘lebî’nin al-Kaşfu va’l-Bayân’ıdır. Zaten müfessir, ondan parçalar alır, onun mukaddimesinden bir parçayı da kendi mukaddimesinde zikretmiştir⁶.

İşari tefsirlerde öncekilerin sözlerini nakleder, kendi kalbine doğan ilhamları ve kendi müşahedelerini peşinden getirir. Hasılı müfessir, bu tefsire dünyevî ve uhrevî şeylerin hepsini kaydederek Kur’an’ın raṭb ve yabisini

1 Baḥru’l-Ḥaḳāik, 3a-4b.

2 Zümer Suresi: 69.

3 Nur Suresi: 35.

4 Dāye, Baḥru’l-Ḥaḳāik, varak 6b-7a.

5 Varak 9a, b.

6 Varak 9b-10a.

(yaşını kurusunu) tamamen açıkladığını söylemektedir. Kanaatine göre burada dünya ve âhiret toplanmıştır. Dil bakımından edebî bir üslûp kullanmış, tefsirine şiiirlerle şahid getirmiştir. Önce âyetin dil ve ıstılah bakımından manasını vermiş, sonra “و الاشارة في تحقيق الآية” diye batınî manaya geçmiştir. Tefsirde hep letâ’if halleri ve fena teması hakimdir.

b) Tefsirinden örnek :

ان في خلق السموات و الارض و اختلاف الليل و النهار لآيات لقوم يعقلون

Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün değişmesinde düşünen bir kavim için âyetler (deliller) vardır.”¹ âyetinde: “اختلاف الليل و النهار اي تعاقبهما في الزمان و المحيى . و الاختلاف الافتعال من خلف بخلاف خلوافا يعنى ان Gecenin ve gündüzün ihtilâfı, gidip gelmede birbirini takibetmeleridir. İhtilâf, iftilâb babındandır. Halefe yahlufu hulûfen’den gelir. Yani ihtilâfta biri gittiği zaman diğeri onun yerine gelir demektir” diye dil bakımından giriyor, şer’î manayı veriyor ve: “و الاشارة في تحقيق الآية : Âyetin hakikatindeki işaret ise...” diye başlayıp tasavvufî mana üzerinde duruyor:

“Âlem, içindekilerle beraber insana tabi olarak yaratılmıştır. Çünkü âlem, Hakk’ın âyetlerinin mazharıdır (aynasıdır). Bundan dolayı Allah: “Ben insanları ve cinleri başka değil, sadece bana ibadet etsinler diye yarattım” buyurmuştur. Yani beni bilsinler diye yarattım. Eğer bilmek için olmasaydı insanı yaratmazdı. Ve insan olmasaydı âlemi yaratmazdı. Nitekim Peygamber (S.A.V.)’e buyurmuştur: “Sen olmasaydın, kâinatı yaratmazdım”. Sanki bütün âlem, Hakk’ın cemal ve celâlinin görünmesi için bir aynadır. İnsan ise bu âlem aynasında cemal ve celâl âyetlerini görendir. İnsanın kendisi de bir aynadır. Ondan âlem, ve âlemde görünen (yani Allah) görünür. Nasıl ki Allah buyurmuştur: “Nefislerinizde de âyetler vardır, görmüyor Âmusunuz?”² İşte bu, “Nefsini bilen tanrısını bilir” sözünün gerçeğidir. Zira insanın nefsi, rabbının cemalinin aynasıdır. Rabbının cemalini âlem aynasında ve kendi nefsinin aynasında görececek kimse yoktur. İnsan ancak Hakk’ın göstermesiyle görür. Nasıl ki O buyurmuştur: “Onlara âyetlerimizi âfakta ve kendi nefislerinde göstereceğiz”³. Ey miskin anla ve kendi kadrini bil ki Rabbinin kadrini de bilesin. Göklerin ve yerin ve bunlar arasındakilerin, insanın yaratılışına tabi

1 Âli ‘İmran Suresi: 190.

2 Zariyat Suresi: 21.

3 Fussilet Suresi: 53.

olduğunu gösteren bir delil de Hz. Peygamber (S.A.V.)'in: “*Yer yüzünde Allah Allah dendiği müddetçe kıyamet kopmaz*”¹ sözüdür. Yani Allah Allah diyen insan ölürse kıyamet kopar, gökler ve yer kalmaz. Çünkü onların varlığı, insanın varlığına tabidir. Metbu (tabi olunan) kalmadıktan sonra tabi de kalmaz”².

Bakara Suresi: Âyet 249 “*فلا فصل طالوت بالجنود قال ان الله مبتليكم بنهر فمن شرب منه فليس مني ومن لم يطعمه فانه مني الا من اغترف غرفة بيده* *Talût askerlerle birlikte ayrıldıktan sonra, “Doğrusu Allah sizi bir ırmakla deneyecektir, ondan içen benden değildir, onu tadmayan, sadece eliyle bir avuç alan müstesna. O bendendir” dedi.*”

“Bundaki işaret şudur: Allah halkı dünya nehrine ve onun süsüne, su-yuna ve dünyada halk için süslü gösterilen şeylere müptelâ etmiştir. Çünkü Yüce Allah: “*Kadınlardan ve çocuklardan olan zevkleri sevmek insanlara süslü gösterildi*”³ diyor. Halkı bunlara müptelâ etti ki iyiyi kötüden, çirkinini güzelden, makbulü merduddan ayırsın. Nitekim buyurdu: “Biz yeryüzünde olanı onun süsü yaptık ki onların hangisinin amel yönünden güzel olduğunu deneyelim.”⁴ Sonra onları imtihan etti ve buyurdu ki: “Kim ondan içerse benden değildir, ondan tadmayan, sadece bir avuç alan bendendir”⁵. Yani o kimse benim velilerimden, beni sevenlerden, beni arzu edenlerdendir. Ona yakınlımı, kabulümü, ahlâkımla ahlâklanmayı nasibetmişimdir. O, benim ikramıma nail olacaktır. Peygamber (S.A.V.) derdi ki: “*أنا من الله و المؤمنون مني*” *Ben Allah'tanım, mü'minler de bendendir*”. “*الا من اغترف غرفة بيده*” Yani dünya meta'ından sadece geçim için gerekli olan kadar yiyecek, içecek, giyecek, mesken ve halkla sohbet ile kanaat eden kimse müstesna. Nefsi geçindirecek kadar dünya meta'ı yetişir. Peygamber (S.A.V.) ve ashabı gibi. O şöyle derdi: “*Muhammed ailesini (açlıklarını giderecek) günlük rızık ile rızıklandır*”...⁶. “*يا ايها الذين آمنوا قاتلوا الذين يلونكم من الكفار وليجدوا فيكم غلظة واعلموا*”⁷ âyetinde şöyle diyor: “*يا ايها الذين آمنوا*”: Ey iman edenler yani ey Muhammed (S.A.V.)'i Allah'ın izniyle kendilerine gösterdiği meselede tasdik edenler, “*قاتلوا الذين يلونكم من الكفار*” hevasına muhalefet ederek,

1 Müslim, iman, 234 deki hadis şöyledir: *الله الله في الارض : لا تقوم الساعة حتى لا يقال في الارض*

2 Bahru'l-Hakaik va'l-Ma'ani fi Tafsiri's-Sab'î'l-Ma'ani, Hasan Hüsnü Paşa, No. 37. varak 198a-199a.

3 Âli İmran Suresi: 14.

4 Kehf Suresi: 7

5 Bakara Suresi: 249.

6 at-Tafsir va'l-Mufasssirin, III. 62.

7 Tevbe Suresi: 123.

sıfatlarını değiştirerek, onu Allah'ın taatine yönelterek, O'nun yolunda mücahede sevk ederek nefis kâfirleriyle, onun sıfatlarıyla mücahede ediniz. Zira o seni Allah'tan gizliyor. «وليجدو فيكم غلظة» Yani sizde nefsi yok etmek hususunda doğru bir azimet olsun. Onun şehvetlerini, lezzetlerini, hoş gördüğü şeyleri terk ederek, onun arzu ve hevâsiyle çarpışarak, onu Hakk'ı aramağa sevk ederek yok etmeğe çalışınız. «واعلموا ان الله مع المتقين» Vusul cezbesiyle O'na kavuşmakla O'ndan başkasından korunsunlar.¹

«وقال نسوة في المدينة ملك»: *Şehirde birtakım kadınlar: "Vezirin karısı kölesinin olmak istiyormuş; sevgisi bağrını yakmış; doğrusu biz onu apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler. Kadınların kendisini yermesini işitince, onları davet etti; koltuklar hazırladı, geldiklerinde her birine birer bıçak verdi. Yusuf'a yanlarına çık dedi. Kadınlar Yusuf'u görünce şaşır ellerini kestiler ve dediler ki Allah'ı tenzih ederiz, bu insan değil, yüce bir melektir*². Âyetlerinde şöyle diyor: "Burada nisve ile ceset şehrinde bulunan behimiyeden nefsanî beşeriyet sıfatlarına, seb'iyeye sıfatlarına ve şeytânî sıfatlara işaret ediyor. "Vezirin karısı" dünyadır. "Kölesinin olmak istiyor" kölesini arzu ediyor ki o da kalbdir. Kalb, başta terbiye için dünyaya muhtaç olduğundan onun kölesidir. Fakat kalb kemal bulup beşeriyet kirinden temizlenince yalnız Allah'ı bakmaya lâyük gördü. Rab ona tecelli etti. Kalb, Rabbin cemal ve celâl nuriyle aydımlandı. Bu defa her şey ona muhtaç oldu. Dünya bile ona secde etti. "Sevgisi bağrını yakmış" yani dünya onun üzerinde Hakk'ın cemal eserlerini görünce onu şiddetle sevdi. Beşeri sıfatlar kadımlarına bile kalb Yusufunun cemalini görmek mümkün olmayınca dünyayı, onu sevdiğinden dolayı ayıplamağa başladılar, dediler ki: "Biz onu ap açık bir sapıklıkta görüyoruz". "Onların kendisini yerdüğünü işitince" Dünya Zeliha onların kendisini ayıplamak hususundaki mekrini işitince "Onları davet etti" sıfatları gönderdi "Onlara koltuk hazırladı" Her sıfat için uygun bir yemek hazırladı. "Her birine bir bıçak verdi" Bu, zikir bıçağıdır. "Ve dedi" Dünya Zeliha, kalb Yusuf'una "Onlara çık" dedi. Bu, kalb hallerinin beşeriyet sıfatlarına galebesine işaret etti. "Onlar Yusuf'u görünce" onun cemalini ve olgunluğunu görünce "Onu büyüttüler" o cemalin beşer cemali olduğundan hayrete düştüler "Allah'ı tenzih ederiz bu beşer değildir", bu beşer cemali olamaz "Bu ap açık bir yüce meliktir", bu ancak üstün bir melikin cemalidir. Bu da Allah Taâlâdır. ملك i kesre ile okuyanın kıraatine göre"³.

1 at-Tafsir va'l-Mufasssirin, III. 63.

2 Yusuf Suresi: 30-31.

3 at-Tafsir va'l-Mufasssirin, III. 63-64.

«وحشر لسلطان جنوده من الجن والانس والطير فهم يوزعون حتى اذا اتوا على مادي النمل قالت نملة... : Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan olan askerleri toplandı. Hepsi toplu olarak gidiyorlardı. Karıncaların bulunduğu vadiye geldikleri zaman bir karınca: “Ey karıncalar, yerlerinize girin ki Süleyman ve askerleri farkına varmadan sizi çiğnemesinler” dedi¹. Âyetlerinde şöyle diyor: “وحشر لسلطان جنوده” Yani şeytanî sıfatı “والانس” yani nefsanî sıfatı, “والطير” yani meleki sıfatı, Bunlar haşrolundu, “فهم يوزعون” beşeri tabiatlarından dağıldılar ki kalb Süleyman'ına itaat etsinler. “حتى اذا اتوا على وادي النمل» Bu da dünyaya ve dünya zevklerine düşkün olan nefis hevâsıdır. İşte buraya gelince نملة قالت نملة Nafs-i levvâme dedi يا ايها النمل yani ey insanî sıfatlar ادخلوا مساكنكم muhtelif yerlerinize giriniz. Bu yerler beş duyudur. “لا يخطمكم” Sizi helâk etmesin “وهم لا يشعرون” kalb Süleyman'ı “وجنوده” onun emrindeki askerler, farkına varmadan. Çünkü onlar haktır, siz batılımsınız. Hak geldiği zaman batıl gider. Nasıl ki güneş doğduğu zaman karanlığı yok eder, ortadan kaldırır, güneş karanlık halini hiç bilmez. Çünkü karanlığı görmemiştir”².

Bahru'l-Hakaik'in asıl müellifi olan Necmu'd-din Dâye'nin hayatını, görüşlerini, metodunu ve tefsirinden örnekleri inceledik. Şimdi de bu eserin zeylini yazan müellifi inceliyelim.

3- 'Alâu'd-Davla Simnânî (659-736/1260-1335):

Asıl adı Aḥmed ibn Muḥammed ibn Aḥmed ibn Muḥammed as-Simnânî al-Bayâbânakîdir. 'Alâu'd-Davla ve Ruknu'd-din lâkaplarıyla meşhurdur. 659(1260)da doğmuştur. Simnan beğlerindedir. 15 yaşından sonra zamanın sultanının hizmetine girmiş, sultanın düşmanla yaptığı savaşlardan birinde kendisine cezbe gelmiş, bunun üzerine hicretin 687(1288) yılında Hicaz'a giderken Bağdad'da şeyh Nuru'd-din Kesrakî'nin sohpetine girmiştir. 689(1290)da irşada memur olmuş ve 720(1320) yılından sonra Sekkâkiye Tekkesinde 16 yıl 140 erbain çıkarmıştır. Rivayete göre bundan önce de 130 erbain çıkarmıştı. Tatar yurduna gitmiş, dönüp Tebriz ve Bağdad'da oturmuş, 736(1335) yılında 77 yaşında iken ölmüştür. Zamanında çok hürmet kazanmıştı. Sultanlar, valiler dahi kendisine hürmet etmişlerdir. Şüpheli şeylerden çok sakınırdı. Kendisine hediye edilen tavşanı yememiş “İmam Ca'fer haram görmüştür. Madem ki büyük bir zat onu yemeği haram görmüştür, yememek lâzımdır” demiştir. Moğol emiri de kendisine iki ördek getirmiş, “Ye, benim

1 Neml Suresi: 17-18.

2 at-Tafsir va'l-Mufasssır, III. 64-65.

doğanım tuttu, helâldir” demiş, ‘Alâu’d-Davla onu da şöylece reddetmiştir: “Mesele ördekte değil, zaten senin doğanındadır. Kim bilir o doğan dün hangi ihtiyar kadının tavuğunu yedi ki bugün o ördeği tutmak için kendisine kuvvet geldi? Atın kim bilir dün hangi mazlûmun arpasını yedi ki bugün koşmağa kuvvet buldu ve sen onun üzerine binip avlandın? Ben yemem”¹.

‘Alâu’d-Davla çok Kur’an okuyan, zâhir ve bâtını kendinde toplamış bir imamdı. İbnu’l-Arabî’ye çatar, onu tekfir ederdi. Hattâ vahdet-i vücüt konusunda ‘Abdurrazzak Kâşânî ile mektuplaşmaları olmuş, Kâşânî’ye yazdığı mektupta vahdet-i vücudun eksik mertebe olduğunu, kemalin kullukta bulunduğunu söylemiştir. Güzel yapılı, iyi huylu, yiğit, iyiliksever, bir bilgindi. Emlâkinden gelen büyük miktardaki gelirinin çoğunu sadaka verirdi. Birçok bilginlerden feyz alan bu zatın, üçyüzden fazla eseri olduğu söylenir². Medâricu’l-Ma’âric, Tekmilatu’t-Ta’vilâti’n-Nacmiyye eserleri arasındadır. İsmail paşa onun 13 ciltlik bir tefsiri olduğunu söyler³. Artık bunun tasavvufi bir tefsir mi, yoksa genel anlamda bir tefsir mi olduğu bilinmiyor.

a) Tefsirdeki metodu ve görüşleri :

Bahru’l-Hâkaik’in zeylini yazan Simnanî “وقالوا مجنون وازدجر”⁴ âyetinin tefsirini yaptıktan sonra şöyle diyor: “...Bu hali ve salike başlangıçta zuhur eden mevacidi (duyuş ve müşahedeleri) yazmaktan maksadım şudur: Allah’ın tevfikine ermiş şeyh Necmu’d-din Dâye al-Asadî (Allah sa’yi meşkûr etsin), Kur’an’ın başından va’n-Nacmi suresine kadar bir tefsir yazmıştır. Necm Suresine gelince “Van-Nacmi’ye başlayıp onu tamamlamam için Allah’ın bana izin vermesi acâiptir” demiş ve Va’n-Nacmi’ye başlayınca hastalanıp parlak yıldız beşeriyet arzından, tanrılık göğüne çıkmıştır. Onun Tafsiru’n-Nacmi âdli tefsirini tamamlamayı Allah bana ilham etti. Kendi şerefli hattıyla yazdığı tefsir 9 cilttir. Nacmu’l-Kur’an adını taşıyan bu zeyl de bir cilt yapılmıştır ki tam on olsun ve Peygamber (S .A .V .) in “Kur’an’ın zahri ve batni vardır” söziyle işaret buyurduğu gerçeğe uygun düşsün. Bu kitabı okuyan, zahirine inandığı gibi batnına da inansın. Kuvvelerin, enfüsi âyetleri yalanlamaları, gönderilmiş lâtifeleri ve onların Hakk’a ait âyetlerini inkâr etmeleri gibi işaret ettiğimiz hususlardan şüphe etmesin. Ta ki yazarının, sülûke ilk başladığından bu zamana kadar gördüğü sayısız apaçık âyetleri

1 Camî, Nefehatü’l-Üns, Lâmi’i tercemesi.

2 ad-Duraru’l-Kâmina, I. 250-51; at-Tafsir va’l-Mufasssırın, III. 60.

3 Hadiyyatu’l-‘Arifin, I. 108.

4 Kamer Suresi: 9.

inkâr edip şekavete düşmesin. Bu zamanda bu âyetleri (manevî ilhamları) yazmak bana ilham olundu. Bu kitabın müellifinin (kendisinin), sülûke başlamasından bu âyetleri yazmasının ilham olduğu zamana kadar yirmi üç sene geçti. Zikirle meşgul olmağa başladığı ilk gece kendisine zuhur eden ilk âyet bu sana anlattığıdır. Ötekileri de var buna kıyas et. Zira haberdar olan, hayrın azına razı olur, akılsız kimseye de âyet göstermek, onun inkârını artırmaktan başka bir işe yaramaz"¹.

Simnânî'nin satırlarından anlaşıldığına göre Dâye'nin Bahru'l-Hakaik'ine aynı zamanda at-Tafsiru'n-Nacmiyye adı da verilmiştir. Kendi yaptığı zeylin adı da Nacmu'l-Kur'an olarak gösterilir. Bundan dolayı Dâye'nin 9 ciltlik tefsiriyle Simnânî'nin onu tamamlayan bir ciltlik tefsirine beraberce at-Ta'vilâtu'n-Nacmiyye adı da verilmiştir. At-Ta'vilâtu'n-Nacmiyye denince bu iki yazarın tefsiri anlaşılmalıdır.

Bu zeyilde Fatiha yeniden tefsir edilir. Fatiha tefsirini müteakip şöyle bir ifade var: "Bu, Maṭla'un-Nukat va Mecma'ul-Lukaṭ kitabının 14 üncü cildinin başıdır. Tur'dan itibaren 20 inci cilt başlar. Maṭla'un-Nukat, mavakif (duracak yerler)in tefsiri hariç 28 cilttir. Mevakifin tefsiri, ilham ile yazılana kıyasen mevkiplerin şerhidir ki bunlar yözetuz bir bin elif, yüz otuz mevkif, üç bin dörtyüz altmış beş cilttir. Her cilt kırk forma, her forma on varak, her varak Tur suresinin kırk türlü batnî tefsiridir?"²

Bu sözler akla uygun gelmiyor. Herhalde bu ifade başka yerden karışmıştır, çünkü Simnânî Zeylin adının Nacmu'l-Kur'an olduğunu mukaddimede belirtiyor. Belki de onun Maṭla'un-Nukat adlı bir tefsiri de vardır. Bu nokta müphem kalıyor.

Simnânî Zeylinin, Şehid Ali Paşa 165 numarada bulunan nüshası, 780 tarihinde Yusuf ibn Esed ar-Rumî tarafından bizzat müellif hattından yazılmıştır. Burada eserin adı Maṭlau'n-Nukat va Multakat..dir. Her halde bu eserin bir adı da Matlau'n-Nukat ve Mecma'u'l-Lukaṭ'tir. Bu eserin müstakil bir nüshası da Daru'l-Mesnevî 53 numarada mevcuttur.

Bir nüshası da Hekimoğlu Ali Paşa Ktp. 54 numarada mevcuttur. al-'Avarif adı verilen bu nüsha, Kansugavri'nin resmiyle (emriyle?) 758(1356)da yazılmıştır.

1 Şehid Ali Paşa, No. 165, varak 26a.

2 Damad, 153, varak 475a, b.

Müfessiri, bu tefsirleri doğrudan doğruya Muallim-i Hakikiden aldığını söylüyor : “مصنف هذا الكتاب المستطاب هو الواضع الاول المتلقى جميع اوضاعه من المعلم الحقيقي بلا واسطة وهو الفقير الى الله ابوالمكارم احمد بن محمد بن احمد البيهاني المعروف بعلاء الدولة السمناني ...

Simnânî zahir manaya dokunmaz. Tekmilesine uzun bir önsözle başlar. İnsan vücudunun manevi mertebeleri (lâtifeleri) yedi olduğundan her âyetin yedi vech üzere manası olduğunu söyler. Kur'an'ın zahir manası rey ile tefsir edilemeyeceği gibi batın manasının da rey ile tefsir edilemeyeceğini, lâtifelerin hallerini yaşayarak bunlara mahsus manaların ilham ile elde edileceğini ve o suretle tefsir yapılacağını ileri sürer. Kitaptaki bilgilerin ve bunun tertibinin vasıtasız olarak gerçek Muallim'den alındığından dolayı sufi ıstılahlarını bilmiyenlerin, sülûk ile bunları açıkça görmiyenlerin buradaki tefsirleri anlayamayacaklarını ifade eden Simnânî, kendinden sonra yakın sahiplerine faydalı olsun, yararlı bir ilim kalsın diye Kur'an'ın batınına dair özel ıstılahları açıklamaya başlar:

“Ey ünsiyyet letaiifiyle olan kutsal konuşmalarda âfâk ile enfüs arasındaki bağıntıları öğrenmek isteyen kimse bil ki: Allah, ‘Ama’dan aḥadiyyet mertebesine, aḥadiyyet noktası vahidiyyet mertebesine inip tek hakikat, on (akıl) arşı(na) istiva ettikten sonra lûtuḫ ve kahr elleriyle kalıp lâtifesini yoğurmuştur. Bu kalıbı halk âleminde olan karanlık ile, emir âleminde olan nur arasını ayıran sabah deminde yaratmıştır. Onun için kalıp lâtifesi, ancak lâtifenin kemale ermesiyle tam olgunluğa kavuşur.”

Simnânî, İbnu'l ‘Arabî’ye karşı çıkmış, onun felsefesini benimsiyen Kâşânî’ye çatmıştır ama İbnu'l ‘Arabî’nin tesirinde kaldığı, vahdet-i vücuttan etkilendiği bellidir. Çünkü onun zamanında vahdeti vücut felsefesi iyice yaygınlaşmıştı. Yaptığı tefsirler, İbnu'l ‘Arabî ve Kâşânî tefsirine çok benziyor.

Simnânî’ye göre: “Lâtife-i nefsiyye vücudun Nuhudur. Lâtife-i kalbiyye vücudun İbrâhimidir. Lâtife-i Sıriyye vücudun Musasıdır. Lâtife-i Ruhiyye vücudun Davududur. Lâtife-i hafiyye, vücudun İsasıdır. Lâtife-i Hakkiyye ise vücudun Muhammedidir. İşte bu lâtifelerin her birinin ümmetleri vardır ki bunlar, vücut lâtifelerinin kuvvetleridir.

“O halde kitapta ne zaman Âdem’e hitab edildiğini duyarsan, anla ki bu, âfakta Âdem’e, batınan da enfüste senin nefsidir. Binaenaleyh onu bu kalıpla duy ve emir ve nehyine uy ki şeytan seni iğvasıyla kalıbın lâtifesine mahsus olan cennetten çıkarmasın ve üzerinden takva libasını soymasın.

Ne zaman Nuh'a hitabı duyarsan, bunu da nefsinin lâtifesiyle duy ve bu hitabın gereğini yap, ta ki şehvet ve gazap ateşiyle kaynatılmış (al-bahru'l-mascur) denize atılmıyasın ve kuvvelerinin analarını yalancı kuruntu tuzaklarına düşürmiyeesin.. İbrahim hakkında nazil olan âyetleri dostluk hil'atine müstahak kalb lâtifeleri dinle ve o hitabın gereğini yap ki dostluğa bir zarar gelmesin. Ne zaman Musa ile konuşmaları, onun yalvarışlarını ve Musa ahvaline dair âyetleri duyarsan bunları sırrî lâtifeleri duy ve hitabın gereğini yap ki sihirbaz, kuvvelerin milletlerini hevl buzağısına taptırıp saptırmasın. Ne zaman Davud'a hitabedildiğini ve vedudiyet sıfatı mertebesinden çıkan imtihanları duyarsan bunları da ruhî lâtifeleri duy. O lâtifeye ait kuvveler, yalancı zarlardan, vehimlerden, şeytana mahsus şüphe oklarından korunmuş olsun. Ne zaman İsa'nın zikredildiği yerleri, Yüce Tanrı'nın ona: "*Allah'tan başka beni ve anamı tanı edin diye sen mi dedin?*"¹ azar hitabını duyarsan..... bunu hafi lâtifeleri duy. Kutsal nurla dimağından gururu çıkar, hüsnî edeple "*Eğer ben dediysem, sen bilirsin. Sen bende olanı bilirsin, ama ben sendekini bilmem. Şüphesiz sen gizlileri bilersin*"² de. Zira hafi gaybi, her ne kadar beş gaybi: ruhî, sırrî, kalbî, nefsi, kalbî gaybleri kuşatmış ise de kendisi de lâtife-i Hakkiyenin gaybi olan Gaybu'l-Guyüb ile çevrilidir. Ne zaman Sevgilisine olan hitabını ve ona mahsus işaretleri duyarsan bunları da zatî nokta yerinde olan, uyanıklık noktası sonundan taşan vücudî feyze mahsus Hakkî lâtifeleri duy. Bu, bütün lâtifeleri içine alır. Hak onu, terkiplerin sonu, mevalidin hatemi olan ahşeni takvim üzere yarattığı bünyeye koymuştur...."².

"Ve bil ki bu yedi lâtifeden her birinin kendine mahsus kuvveleri vardır. Dünyevi ve uhrevi kuvveler kalıbı içerisinde bulanık ve Haqqanî kuvveler... İmdi itidal üzere duran her kuvve, mü'min bir ümmettir. Devamlı inhiraf eden kuvve ise kâfirdir. Bir düziye kalmayıp kâh düzgün giden kâh sapan kuvve ise münafiktir.

"İtidalde lâtifelerin hakikatine yakın olan kuvve, Peygamberlerden bir Peygamberdir. Onlar kuvvelerinin ümmetlerini o lâtife sahibinin dinine davet etmişlerdir. Tıpkı âfakta ümmetlerini, babaları Âdem'in dinine davet eden peygamberler gibi. Nuh'a kadar böyle devam etmiş, her gelen peygamber, Âdem dinine çağırıştır. Nihayet Nuh, Allah'ın vahyiyle gelince zamanın, insanların kabiliyetlerine göre öncekinden daha açık bir şeriat kurmuştur. Ondan sonra gelen her peygamber de ümmetini, Nuh'un prensipleri içerisinde

1 Maide Suresi: 116.

2 Bahru'l-Hakaik, varak 2a, b.

Hakk'a davet etmiş, bu iş ta İbrahim'e kadar böyle gitmiştir. İbrahim'den sonra da her peygamber ümmetini İbrahim şeriatine davet etmiştir. Kendisine Zebur verilen Davud ise ümmetini Tevrat'a ve Zebur'a çağırmıştır. İsa'ya kadar. İsa'dan sonra gelen havariler de insanları İncil'e çağırışlardır. Nihayet peygamberlerin hatemi, mürsellerin seyyidi Muhammed Aleyhisselâm ile bütün şeriatler neshedilip, peygamberlik son bulmuş, ümmetin bilginleri, İsrail oğullarının peygamberleri gibi insanları onun parlak şeriatine çağırışlardır. Ta kıyamete kadar böyle devam edecektir. Artık onun dini ne artar, ne eksilir. Yüce Allah bütün olgunlukları onda toplamış, onun vücudu noktasiyle peygamberlik dairesinin açığını kapatmış ve peygamberlik dairesini bitıştirdikten sonra onun merkezine koyduğu velâyet noktasını sabit tutmuştur. Bundan dolaydır ki Muhammed (A.), Ali'ye: "Ya Ali, Allah bana buyurdu ki ya Muhammed, ben Ali'yi diğer peygamberlerle batın olarak gönderdim ve seninle açıktan gönderdim"¹...."²

Dedikten sonra zahir tefsiri kabul edip enfüsî olan batınî tefsiri kabul etmiyen kimsenin şüpheli, şaşkın olduğunu; zahir ve batını kabul edenin sünnî müslüman olduğunu söyler. Kur'an'ın zahirinin tefsiri hilâfete; batınının tefsiri velâyete; haddinin tefsiri verasete; mahbubiyete aittir, der ve daha sonra lâtifelerin özelliklerini sayar.

b) Tefsirinden örnek :

"Bu sırları anladıktan sonra Kur'an'ın batını, batınının da batını vardır, ta yedi batna kadar. Nitekim Peygamber Aleyhisselâm da böyle buyurmuştur. İşte ben Allah'ın tevfiğiyle ve ilhamıyla ve izniyle bir âyetin yedi batın manasına işaret edeceğim ki yukarıda geçen sıfatlarla vasıflanmış okuyucu öteki âyetleri de buna kıyas etsin. Bu da:

يا ايها الذين آمنوا لاتقربوا الصلوة وانتم سكارى حتى تعلموا ماتقولون ولا جنباً الا عابري سبيل حتى تغسلوا : "Ey iman edenler sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar, cünüpken de yıkanuncaya kadar-yolcu müstesna-namaza yaklaşmayın"³.

Âyete bu yedi manayı şöyle tatbik eder:

"Kalıp lâtifesine mahsus olan birinci batında âyetin manası şudur: Cin gaybî adı verilen kalıp âltifesinin gaybine vasıl olan salık, bu âyetten anla-

1 Simnanî, Bu hadisin ehli beyt imamlarının rivayetiyle geldiğini söylüyor. Tabii mevzu olduğu bellidir.

2 Varak 3a, b.

3 Nisa Suresi: 43.

malıdır ki Allah onun inancının kuvvelerine hitab ile dünyanın fani olup âhiretin baki kalacağını söylüyor ki dünya sevgisi şarabiyle sarhoş olup Rablarının huzuruna gelmesinler. Ta ki ne dediklerini bileler. Alış veriş, çarşılarda dolaşma, akar, arsa, mülk imarı kadınlar ve çocuklar münacat zamanında hatıra gelmesin. Süslü, aldatıcı dünya sevgisiyle kalıp lâtifесinin hakikatine dokunmak suretiyle cünüp de gelmesinler. Ancak beden meşcidinde oturan yolcu olarak kalıp lâtifесinin yaşayabileceği kadar bir miktar ona dokunup nasib alırlar. Beden meşcidinden geçmek için gusletmek gerekir. Zikir suyiyle gusletmeden geçmesinler.

Âyetin ikinci batın olan nefsi lâtifeye has manası: Nefsinin gaybine ulaşan salık, anlamalıdır ki Allah kitabında “*Nefsi hevâdan menetti, çünkü gidecek yer cennettir.*” “*Hevasını tanrı edinen kimseyi gördün mü?*”¹ âyetleriyle olduğu gibi nefsi kuvvelere diyor ki: Hevâ şarabiyle sarhoş iken Rahim mer-tebesine yaklaşmasınlar ki münacatlarında ne dediklerini bileler. Münacat vaktinde Mevlâ’ya aykırılığa yönelen heva, kendilerine üstün gelmesin. Hevayî olan şurî nefis lâtifесinin hakikatine dokunmaktan ötürü cünüp gelmesinler; cin gaybinde yıkanmak için yapılmış göğüs meşcidinde zikir suyiyle yıkansınlar.

Kalbî lâtifeye mahsus üçüncü batında âyetin manası: Kalb gaybine vasıl olan salık anlamalıdır ki Allah, “*Onları birbirlerinden derecelerle üstün kıldık*”² âyetiyle inancı kalbî lâtife kuvvelerine hitabedip diyor ki: Hur-i in sevgisi şarabiyle sarhoş olarak Rahman’ın huzuruna yaklaşmasınlar ki münacatlarında ne dediklerini bileler. Huzur zamanında kafaları hurilere takılmasın. Güzel, ölümsüz hurilere kalbi takılınca kalb meşcidinde zikir suyiyle yıkansın geçsinler.

Sırrî lâtifeye öz dördüncü batında manası: Sır gaybine ulaşan salık, anlamalıdır ki Allah, inancı sır kuvvelerine, en güzel mükâşefe ile ve müşahedeyi artırarak hitabediyor. Nitekim “*İyilik edenlere iyilik ve fazlası var*”³ buyurmuştur. Bunlara hitabediyor ki sırrâ mahsus mükâşefelerin şarabiyle sarhoş olarak Allah’ın huzuruna yaklaşmasınlar ki münacatlarında ne dediklerini bileler. Teveccüh vaktinde kendilerine gelen mükâşefe, onları alıkoymasın. Sırrî lâtife nurlarına takılıp cünüp olmasınlar. Hemen sır meşcidinde müsbet zikir suyiyle yıkanıp geçsinler, şirki kaldırsınlar.

1 Nazi’at Suresi: 40-41, Casiye Suresi: 23.

2 Zuhruf Suresi: 32.

3 Yunus Suresi: 26.

Ruhî lâtifeye mahsus beşinci batında manası: Ruh gaybine ulaşan uçucu (salik) anlamalıdır ki Allah, inanan ruhî kuvvelere hitabediyor. Nitekim “*Hiç bir nefis onlar için gözlenen göz sevindirici nimetleri bilemez*”¹ buyurmuştur-ki tek nokta huzuruna gözünün sevinci şarabıyla sarhoş iken yaklaşmasınlar taki sırrı hayatta ve ruhî münacatta ne dediklerini bileler. Gözün kurratu’l-ayne (sevince) kayması vaktinde ona yönelmekle kendilerine galiş gelmesin. Nurlu tecellî sırasında şuhudî suretler görmekle cünüp olmasınlar. Derhal Ha Allah penceresinden çıktıktan sonra Hû zikri suyiyle yıkansın geçsinler.

Ḥafî lâtifesine mahsus olan altıncı batında mana: Ḥafî gaybindeki Sa- vad-i A‘zam’a (en büyük siyah noktaya) vasıl olan uçucu (salik) bilmelidir ki Allah inanan ḥafî lâtifelinin kuvvelerine hitabediyor. Nitekim Nebiyy-i Ümmiyy-i Şadık Aleyhisselâm dilinden şöyle haber vermiştir: Kullarım için göz görmedik, kulak işitmedik, beşer kalbine gelmiyen nimetler hazırladım”² “Mâ lâ‘aynun raat” şarabıyla sarhoş olarak ahadiyyet noktasma yaklaşmasınlar ki Kâbe Kavseyini av Ednâ makamında ne dediklerini bileler. Ḥafî lâtifelinin suretlerine dokunup cünüp olanlar, hafî mescidinde harf ve sestem münezzeh kutsal zikir suyiyle yıkansın, geçsinler.

Ḥaqqî lâtifeye mahsus yedinci batında mana: Gaybleri kuşatan Hak gaybine ulaşan salik anlamalıdır ki Allah, inanan Ḥaqqî lâtifelerine hitabediyor. Nitekim “*Nerede olursanız O sizinle beraberdir*”³ buyurmuştur ki zevkî tecellî vaktinde ma‘iyyet (beraberlik) şarabıyla sarhoş iken Zathık huzuruna yaklaşmasınlar ki “*Lâ yasa‘unî fihî malakun mukarrabun va lâ nabiiyun mursal*: Onda bana ne yakın bir melek, ne de mürsel bir peygamber ulaşamaz”⁴. vaktinde ne dediklerini bileler. Ma‘iyyet (beraberlik) kendilerine üstün gelmiye. Sırf zevkî Ḥaqqiyyet lâtifelinin dokunmasından cünüp olunca hemen Allah’ın Haram Evinde en büyük zikir suyiyle yıkayıp geçsinler...”⁵

Simnânî, âyetin yedi batna göre nasıl tefsir edileceği hakkında bu âyeti örnek verdikten sonra on sülâlî letaifin ve kardeşlerinin bu yedi lâtife içerisinde bulunduğunu, bu on lâtifelinin her biri için Kur’an’da özel bir hüküm ve

1 Secde Suresi: 17

2 Buḥârî, Bed’u’l-Ḥalk, 8; Tawhîd, 35; Muslim, İmân, 312; tirmizî, tafsiru sura 32/2 vs.

3 Hadid Suresi: 4.

4 Bu ḥadisî Kuşeyri Risalesinde; tirmizî Şemal’inde; İbn Rahûye Musnedinde zikretmiştir. (Kaşfu’-Ḥafa, s. 173).

5 ‘Alâu’d-Davla, Baḥru’l-Ḥaḳaiḳ Zeyli, Damad, 153, varak 471b-472b.

anlayış mevcudolduğunu, böylece her âyetin yetmiş batnı bulunduğunu (7 × 10 = 70) hattâ bunun yediyüz batna kadar çıkacağını söyler. Zira her sülâfî lâtife ve kardeşleri için on zahirî ve batınî duyu vardır. Bunlar ya bilkuvve veya bilfiil duyulardır. Bilfiil her lâtifenin batnını on manası vardır. O zaman 70 le on çarpılırsa yediyüz eder: “O halde zahirini, âyetlerin zahirî hükümleri sulariyle temizlemelisin ki bu yedi lâtifeye mahsus feyizlere kavuşasın. Zahirini, Kur’an’ın zahiriyle temizlemiyenin, onun altındaki batınların kaynaklarının sularından avuçlaması elbette mümkündür.”

Simnânî, nübüvvetin zahirine mahsus olan hilâfet ile batnına mahsus olan velâyetin ve nübüvvetin hakikatinde gizli bulunan verasetin Hz. Alî’de toplandığı gibi hiçbir kimsede o kadar mükemmel toplanmamıştır. O, bu üç mertebede de imamdır. Bununla beraber onun velilik ve varislik nuru, üstün geldiğinden hilâfet nuru onların içinde kaybolmuştur. O velâyet bahçesi, ameliyle ma’mur, veraset sultanı reyîyle mansurdur. Ebubekir ve Ömer’de de bunlar toplanmıştı ama onlarda hilâfet ve veraset nurları, velâyet nuruna galipti. Osman’da da bu nurlar toplanmıştı fakat onun da hilâfet nuru velâyet ve veraset nuruna galipti. Bu iki nurun sahibi Ebubekir ve Ömer’in tufeyliyeti üzerinde idi (Onların çocukları durumunda idi?) Alî ise velâyeti onlardan aldı, veraset nurunu da Ümmî Peygamber (S.A.V.)den almıştı...”¹.

Bu sözlerinden anlaşıldığı gibi Simnânî Hz. Alî tarafına daha çok sevgi beslemektedir. Zaten genellikle tasavvufta Hz. Alî zimnen de olsa üstün görülür.

Simnânî’ye göre âfakilerin okuduğu, kâğıt üzerine yazılmış Kur’anı Kerim, Allah’ın yedi lâtife suyiyle temizlediği insanlardan başka kimsenin el süremeyeceği asıl gizli kitabın (Kitabı meknun)² bir görüntüsüdür. Kur’anı Kerim, Ummu’l-Kitapta saklanmış olan Yüce Kur’an’ın bir aynasıdır.

O halde Kur’an’ın zahirini, senedi muttasıl bir müfessirden nakletmeden kendi kendine tefsir eden kâfir olur. Zira birçok hükümlerini ve nüzul sebeplerini bilmeden tefsir etmiş olur. Kur’an’ın batnını da sırrî, ruhî, hafî ya da Hakkî bir ilham olmadan tefsir eden de kâfir olur. Zira Allah’tan gelen bütün işaretleri inkâr etmiş, örtmüş olur. Kur’an’ın haddini, tanrılık kâbesinden izin almadan kendi reyîyle tefsir eden, ceberutî sıfatların inceliklerini inkâr eder. Ve Hakkî lâtifenin künhüne vakıf olmadan, büyük huzura girmekle

1 Şehid Ali Paşa, No. 165, varak 7b.

2 Vaki’a Suresi: 78 inci âyete işaret vardır.

büyük temizlik hasıl olmadan Kur'an'ın matla'ını tefsir eden de bütün Kur'an hakikatlerini inkâr etmiş olur¹.

Simnânî yalnız bu âyetin yedi türlü manasını vermiştir. Diğerlerini bu şekilde yedi türlü tefsir etmemiş, yalnız hepsinin de bu âyete kıyas edilmesini istemiştir. Belki de bütün âyetleri böyle yedi türlü tefsir ederdi ama yazdığı tekmile olduğundan selefine uymak zorunluluğunu duymuştur.

Tefsirin aslından bir örnek :

« تفسیر بطن ما فی سورة بسم الله الرحمن الرحيم :
« اعلم يا طالب النور على الطور والعلم في الكتاب المسطور والحكمة على الرق المنشور والحقيقة في البيت المعمور والحق على السقف المرفوع و سر الباطن في البحر المسجور : ان هذه لطائف اودعها الله في وجودك لتعرف اسرارها ويحصل لك بها السرور والخبور في القبور وتنعم بتلك اللطائف بعدالنشور في صور الحور المتكئمة على اريكة المعرفة فوق القصور وتيقن بان قلبك هوالطور وسرك هوالكتاب المسطور و قلبك هوالرق المنشور و روحك هو البيت المعمور و خفيتك هو السقف المرفوع و نفسك هو البحر المسجور في عالم الانفس والله تعالى اقسم بما في الآفاق كما فسره المفسرون بقوله والطور. وعالم الآفاق ملك عالم الانفس ، و عالم الانفس مظهر لصفة باطنية الحق كما ان عالم الآفاق مظهر لصفة ظاهرية الحق تعالى . وهو تعالى عالم الغيب والشهادة . ويجوز له ان يقسم بمظاهر ظاهريته و باطنيته ولكن الطور الآفاقي لا يتعلق بك وكل ما هو كائن في الآفاق اذا خرجت من عالم بدنك الآفاقي بقى في عالمه ويكون بينك وبينه وبين ما فيه بعد المشرقين .

فاطلب طوراً يكون معك بعد خروجك من عالم الآفاق وهو طور قلبك الباقى بعد الحشر اما متنحياً في الجنة و اما متألفاً في النار واجتهد اليوم ان تجعله نورانيا لاظلماً نيا ليكون قبرك منوراً لامظلماً مكدرّاً في البرزخ حاجز بين الدنيا والآخرة ويكون مأواك الجنة لاجههم بعد خلاصك من البرزخ . و ان تنور طورك اليوم ولا تسكن البحر المسجور الذى سجر بنيران الشهوة والغضب والكبر بماء الذكر وثلج الرياضة وبرد الاخلاق الحميدة وتيقن « ان عذاب ربك لواقع » و لكل لطيفة عذاب يختص بها دون غيرها و اشد العذاب ذل الحجاب و هو ان « ليس له دافع» بعد الوقوع كما يقوله « ماله من دافع » 2

« بسم الله الرحمن الرحيم : ايها المسيح عند ادبار النجوم سبيح عند نزول النجم الحقيقى الذى صار محلاً للقسمة حيث قال في كتابه المحكم والنجم اذا هوى يعنى بحق اللطيفة الحقة النازلة على محمد المصطفى ... » 3

1 Şehid Ali Paşa, No. 165, varak 8a, b.

2 Damad İbrahim paşa, No. 153, varak 475b; Hayri Abdullah, No. 162, 216-22a.

3 Damad İbrahim paşa 477b-478a; Hayri Abdullah 28a.